

ІСТОРИЧНИЙ ВПЛИВ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1941–1945 рр. НА РОЗВИТОК ТАКТИКИ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОГО БОЮ

Проведено ретроспективний аналіз наступальних і оборонних бойових дій під час німецько-радянської війни 1941–1945 рр., висвітлено їх вплив на розвиток тактики загальновійськового бою, застосування військової техніки та озброєння у різні періоди війни.

Ключові слова: воєнне мистецтво, війна, бойові дії, бойовий порядок, тактика, Друга світова війна.

Постановка проблеми та її актуальність. Друга світова війна 1939–1945 рр. за своїми масштабами, людськими втратами і матеріальними збитками не має собі рівних. У війну було втягнуто понад 80% населення земної кулі, воєнні дії велися на території 40 держав, а також на морі та океанських театрах. Це була війна моторів, вона докорінно відрізнялася від попередніх війн своєю високою техніко-економічною базою. Підвищення якості танків та авіації, збільшення далькості й рухомості артилерії, швидкий розвиток автоматичної стрілецької та інших видів зброї істотно сприяли подальшому удосконаленню воєнного мистецтва. Бойові дії набирали нових рис, досвід війни показав, що успіх у бою досягається лише об'єднанням зусиль всіх родів військ. Цей досвід не втратив своєї цінності та повчальності в сучасних умовах. Саме тому він викликає значний науковий інтерес стосовно подій Другої світової війни.

Найважливішою та вирішальною складовою Другої світової війни була німецько-радянська війна, яка отримала у попередній історичній літературі назву Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу 1941–1945 рр. Після її закінчення вивчення подій цієї війни не відійшло на другий план: вона, як і раніше, залишається в центрі уваги військових істориків та фахівців військової справи, посідає одне з провідних місць серед науково-дослідницьких проблем у галузі воєнного мистецтва.

Пономарьов Ігор Григорович, викладач кафедри, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Пономарьов І.Г., 2011

Вивчення військового досвіду є важливим щодо розвитку творчості майбутніх командирів, а також надає військовим науковцям цінні матеріали щодо розробки теорії і практики подальшої розбудови Збройних Сил України з урахуванням сучасних умов, рівня розвитку військової техніки та озброєння. Проте, сьогодні ми маємо небагато вітчизняних наукових праць, де б комплексно розглядався вплив німецько-радянської війни на розвиток воєнного мистецтва [4; 8; 13]. Разом з тим, дослідження радянських часів страждають тенденційністю, неточністю та ідеологічно спрямованістю у дусі комуністичного світогляду.

Предметом нашого дослідження є бойові дії на Східноєвропейському театрі Другої світової війни.

Виходячи з *актуальності проблеми, автор ставить за мету* проаналізувати хід тактичних наступальних і оборонних бойових дій під час цієї війни та їх вплив на удосконалення організації збройних сил, застосування військової техніки та засобів ураження, розвиток тактики. Зосередженість переважної частини вітчизняних дослідників на минувшині національного війська і суто сучасних проблемах Збройних Сил в умовах розвитку і реформування пояснює практичну відсутність теперішніх праць, присвячених військовому досвіду новітньої доби, зокрема періоду Другої світової війни.

Отже, дана стаття вирішує конкретну наукову проблему щодо об'єктивного висвітлення розвитку воєнного мистецтва, зокрема його складової – тактики, під час німецько-радянської війни 1941–1945 рр.

Воєнне мистецтво – найважливіша галузь воєнної науки. Воно зародилося одночасно з виникненням війн, розвивається відповідно до способу виробництва і займається вивченням методів і форм ведення війни (стратегія) та військових дій (оперативне мистецтво і тактика) [1, 211; 2, 186].

В сучасному розумінні тактика – це складова частина воєнного мистецтва, яка охоплює теорію та практику підготовки і ведення бою підрозділами, частинами та з'єднаннями (корпусами, дивізіями) різних видів збройних сил, родів військ (сил) і спеціальних військ [3, 628].

22 червня 1941 р. о 3 год. 30 хв. збройні сили Німеччини розпочали фатальний наступ на Схід на усьому фронті

– від Чорного до Балтійського моря: почалася німецько-радянська війна 1941–1945 рр.

На цей день збройні сили Німеччини (Вермахт) налічували 8 млн. 500 тис. військовослужбовців, а збройні сили СРСР – 4 млн. 826,9 тис. У процесі війни до Вермахту було призвано, мобілізовано (за винятком удруге призваних) 17 893 тис. осіб, до Червоної Армії – 29 574,9 тис. [4, 451].

Склад Сухопутних військ Вермахту нараховував 3 млн. 800 тис. військовослужбовців (із них 3 млн. 300 тис. були розгорнуті проти Радянського Союзу) [5, 263]. До складу Сухопутних військ збройних сил СРСР (Червоної Армії) входило 2 млн. 527 тис. осіб [6, 8].

Німецькі джерела повідомляють, що до 22 червня в районах стратегічного розгортання німецьким командуванням були зосереджені: 81 піхотна дивізія, 1 кавалерійська дивізія, 17 танкових, 15 моторизованих, 9 поліцейських та охоронних дивізій. В ролі резервів головного командування на підході перебували ще 22 піхотні, 2 танкові, 2 моторизовані дивізії та 1 поліцейська дивізія. Тобто, загалом сухопутна армія мала 140 повністю боєздатних з'єднань, не рахуючи охоронних і поліцейських дивізій. У трьох повітряних флотах, які повинні були взаємодіяти з трьома групами армій, налічувалося 1300 бомбардувальників (штатна чисельність кожного повітряного флоту ВПС Німеччини складала майже 1 тис. бойових машин) [7, 169].

Згідно з радянськими даними, німецьке військово-угруповання вторгнення налічувало 5 млн. 500 тис. солдатів та офіцерів, понад 47 тис. гармат і мінометів, майже 4,3 тис. танків та штурмових гармат і до 5 тис. бойових літаків. Цій потужній армії вторгнення, яка була укомплектована добірними кадровими з'єднаннями, протистояли радянські війська західних прикордонних округів, які налічували 2 млн. 680 тис. солдатів та офіцерів, 37,5 тис. гармат і мінометів, 1475 танків КВ і Т-34, 1500 бойових літаків нових типів, а також велику кількість танків і літаків застарілих конструкцій [8, 49].

Сучасні джерела стверджують, що чисельний склад дієвих військ Червоної Армії на Західному театрі військових дій на 22 червня 1941 р. становив: 2 млн. 527 тис. вій-

ськовослужбовців, 43 923 гармати і міномети, 12 683 танки і самохідні артилерійські гармати (із них 10 506 справних), 8815 бойових літаків (із них 7451 справних) [6, 8].

Якщо оцінювати стан сторін до початку бойових дій з якісної точки зору, то виявляється, що Німеччина встигла розгорнути проти СРСР до 22 червня 1941 р. 77% піхотних дивізій, 90% танкових, 94% моторизованих та 100% авіаз'єднань, залишивши у резерві до 12% сил та засобів, які були надані для війни з Радянським Союзом. Навпаки, в угрупованні радянських військ у першому ешелоні до 22 червня встигли розгорнутися тільки 43% дивізій. Ще 25% входило до складу других ешелонів округів (фронтів) і 32% перебували у підпорядкуванні Головного Командування (були в дорозі або у місцях постійної дислокації у внутрішніх округах). Отже, у сил вторгнення була істотна чисельна перевага над частинами та з'єднаннями Червоної Армії, здатних вступити з ними в бій у перші дні війни [9, 45–46].

Варто підкреслити, що об'єктивно Вермахт мав значну якісну перевагу над Червоною Армією. Це підтверджує генерал-полковник Г. Гот, який на той час командував 3-ю танковою групою: “Німецька армія розпочинала свій важкий похід на Схід, усвідомлюючи свою якісну перевагу” [10, 53].

Практично всі німецькі командири вищої та середньої ланки мали високу загальну й військову освіту, володіли бойовим досвідом участі у Першій світовій війні на офіцерських посадах, майже всі німецькі солдати мали восьмирічну шкільну освіту. Що стосується Червоної Армії, то замість професійних військових керівників, на яких лягла відповідальність початкового періоду війни, вона була укомплектована випадковими людьми, більшість бійців мала лише початкову освіту. Управлінські посади зайняли малограмотні люди – вчорашні робітники, селяни, солдати та унтер-офіцери, які мали досвід Громадянської війни та пройшли прискорену підготовку на різних курсах, але не мали при цьому базової загальної освіти (як правило, навіть середньої). Отже, у 1940 р. серед представників командного складу армії вища освіта була тільки у 2,9%, а серед офіцерів запасу – у 0,2% [11, 53].

Слід відзначити, що кадровий склад Вермахту напередодні німецько-радянської війни мав дворічний бойовий досвід, отриманий у війнах проти Франції, Бельгії, Нідерландів та Польщі. Особовий склад Червоної Армії бойового досвіду не мав, тому його тактичні навички та погляди не завжди відповідали новим умовам бою, які виникли у зв'язку з моторизацією та механізацією збройних сил того часу.

Протягом 1941–1945 рр. Червона Армія здійснила понад 50 операцій груп фронтів, майже 250 фронтових операцій, тисячі боїв [12, 278], в процесі яких військова теорія та практика збагатилися оригінальними зразками тактичних дій на полі бою.

Для першого періоду німецько-радянської війни (червень 1941 р. – листопад 1942 р.) були характерні переможні наступальні дії Вермахту і маневрені, спонтанні, хаотичні оборонні дії Червоної Армії майже до грудня 1941 року – Московської наступальної операції Червоної Армії. Створивши на напрямках головних ударів пригломшуючу перевагу, німецькі війська раптово атакували радянські з'єднання військ прикриття кордону, які висувались із місць постійної дислокації, щоб розташуватися на рубежах оборони, захопили стратегічну ініціативу та оволоділи повітряним простором. Поспіхом організовані контрудари радянських військ були марними. Загалом 1-й стратегічний ешелон Червоної Армії зазнав великої поразки, і вже до середини липня 1941 р. німецькі війська глибоко вторглися у кордони СРСР.

У роки війни 1941–1945 рр. наступальний бій був загальновійськовим. Успіх досягався зусиллями всіх родів військ, авіації та спеціальних військ. В умовах суцільних фронтів головною проблемою наступального бою був прорив тактичної зони оборони противника, яка безперервно зростала з глибини та сили опору, внаслідок чого завдавалася поразка головним силам противника та створювалися сприятливі умови для досягнення кінцевої мети операції.

Наступальна тактика Вермахту в першому періоді війни характеризувалася наступними рисами. Наступ проводився піхотними і танковими дивізіями, які входили до складу армійських та моторизованих корпусів. Піхотні

дивізії, які діяли на напрямках головних ударів армій, отримували смугу наступу 3–6 км завширшки. Дивізія іноді посилювалась одним – двома артилерійськими полками і танками. Артилерійська густина, яка створювалась у смузі наступу дивізії, досягала 50–70 гармат на 1 км фронту. Піхотні дивізії наступали у двох, рідше в одноступенному бойовому порядку. Особливими характерними рисами були навальність просування та широкий маневр. Командири дивізій прагнули проводити безперервну атаку на велику глибину, до того ж загальне завдання не поділялося на етапи. Командири частин і з'єднань отримували велику ініціативу та самостійність дій у межах загального завдання. Дії рухомих передових загонів використовувалися для прориву вглиб радянської оборони та захоплення з ходу важливих тактичних об'єктів [13, 94].

У першому періоді війни німецькі війська часто проводили наступ з ходу, тобто безпосередньо з маршу або після швидкого розгортання та короткочасної підготовки. Це було обумовлено тим, що наступ з ходу здійснюється, як правило, у випадках переваги того, хто наступає, у бойовій готовності, чисельності або морального стану військ (наприклад, після вдалого прориву попередньої оборони противника, при переслідуванні його тощо). Цей наступ проводився майже виключно танками, тому що наступ однієї піхоти у цих умовах неминуче викликав великі втрати і часто не давав бажаного результату. Крім того, якщо німецька піхота проривала підготовлену оборону радянських військ, то наступ проводився наступним чином. Вихідне положення щодо наступу займалося або в траншеях, створених у процесі попередніх оборонних боїв, або безпосередньо за ними. Відстань вихідного положення до переднього краю противника, зазвичай, не перебільшувала декількох сотень метрів. Артилерія приховано здійснювала пристрілку протягом кількох днів перед наступом. Безпосередньо перед початком наступу, часто на світанку, проводилася коротка артилерійська підготовка тривалістю 15–30 хвилин у вигляді короткого вогневого нападу всією наявною артилерією. Вогонь здійснювався переважно по перших траншеях противника. Потім піхота переходила до атаки. Їй визначалося завдання – прорвати оборону противника на всю глибину [14, 24, 204].

Тактика наступального бою Вермахту, яку він застосував влітку та восени 1941 р., вплинула на розвиток тактики Червоної Армії в галузі оборонного бою. Перший же набутий досвід радянського командування в умовах оборонного бою показав, що завзяте утримання тактичної зони оборони забезпечує виконання завдань оборонної операції загалом. Але у перші місяці війни внаслідок несприятливої ситуації з'єднання і частини були неспроможні створити достатньо сталу оборону.

У 1941–1942 рр., відповідно до ситуації, радянські стрілецькі з'єднання переходили до оборони, безпосередньо стикаючись з противником або поза сутичками, у першому або другому ешелоні (резерві) корпусу (армії). Частіше оборона здійснювалась у безпосередньому зіткненні з противником, коли одночасно з організацією оборонного бою треба було вести напружені бойові дії.

У складних умовах початку війни дивізіям Червоної Армії, як правило, вказувався тільки рубіж або смуга оборони. Через нестачу сил та засобів дивізія була змушена боронитися на широкому фронті (14–20 км), обладнуючи лише одну смугу оборони глибиною 3–5 км. Шиккування бойових порядків було, зазвичай, в один ешелон із виділенням малих резервів та слабких артилерійських груп підтримки піхоти. До складу резерву входили стрілецький батальйон і танкова рота. При такому шикванні бойового порядку до 80–85% вогневих засобів використовувалось у боротьбі за першу позицію. Відсутність достатньої глибини оборони негативно впливала на її сталість [15, 409].

Водночас основу оборони складали батальйонні райони, між якими залишалися великі проміжки. Оборона мала осередки опору. Досвід боїв показав, що такий порядок не забезпечує сталості оборони. Тому вже восени 1941 р. на окремих ділянках фронту оборони почали створювати переривчасті, а потім й суцільні траншеї на передньому краї оборони, а батальйони розташовували поруч. Таким чином, поступово створювалася перша позиція оборони.

З кінця 1941 р. і до осені 1942 р. відбулося удосконалення оборони радянських військ. Глибина головної смуги збільшилася до 4–6 км при ширині оборони стрілецької дивізії до 15–18 км. Внаслідок того, що штатні можливості стрілецької дивізії збільшились і вона почала посилювати-

ся різними засобами, бойовий порядок стрілецьких полків та дивізій найчастіше складався з двох ешелонів, артилерійських груп підтримки піхоти, загального, танкового (до танкового батальйону) і протитанкового резервів, склад яких збільшився. Другі ешелони стрілецьких полків і дивізій почали розбудовувати у глибині оборони батальйонні райони, де окремі стрілецькі окопи з'єднувалися траншеями з фронту, спочатку у кордонах взводних, а потім ротних і батальйонних районів, що започаткувало організацію в головній смузі другої і третьої позиції. Проте, в першому періоді війни траншеї ще не отримали великого застосування. У цей час тактична оборона була недостатньо глибокою та щільною, в ній була відсутня струнка система протитанкової оборони, а позиції у глибині були розвинені недостатньо [16, 387].

Наприкінці 1941 р. німецькі війська були змушені на певних ділянках фронту, зокрема під Москвою, перейти до оборони. Характерною рисою організації оборони Вермахту було створення опорних пунктів (“їжаків”), обладнаних для кругової оборони. Ці опорні пункти мали вогневу взаємодію і перетинали шлях радянським військам, які наступали на основних напрямках. Вже на початку 1942 р. німці на окремих ділянках фронту розпочали поступове створення більш глибокої та розвиненої з інженерного погляду оборони. Навесні 1942 р. ставка Головного командування Вермахту розробила спеціальні “Вказівки з бойової підготовки піхоти на підставі досвіду боїв на Східному фронті”, які істотно вплинули на подальший розвиток тактики не тільки наступального, а й оборонного бою.

У Вказівках із ведення оборонного бою головна увага була спрямована на систему вогню та управління ним. “Всі види зброї повинні мати можливість маневреної та одночасної дії у зазначених їм смугах вогню і спостереження. При цьому також необхідно створювати головні напрямки вогневого удару”. Велика увага приділялася веденню вогню в обороні на малих відстанях. Такий вогонь вважався більш ефективним, ніж вогонь на далеких відстанях. Особливо підкреслювалось це стосовно вогню протитанкової артилерії. Однак, надаючи великого значення вогню в обороні, німецьке командування продовжувало будувати оборону з системи опорних пунктів. Тобто, у

частинах та з'єднаннях Вермахту вага вогневого бою істотно зросла, що було певним зрушенням у тактиці німецьких військ, які на початку війни покладали всі надії тільки на швидкість маневру.

У другій половині 1942 р. німецьке командування було змушено визнати, що оборона, побудована на системі опорних пунктів та вузлів опору, не відповідає наступальній потужності Червоної Армії, яка на той час істотно збільшилася. Тому на окремих напрямках оборони ділянки між вузлами опору заповнювали інженерними загородженнями та поєднували траншеями. Намітився перехід від оборони, заснованої на системі опорних пунктів, до суцільної траншейної оборони [13, 96–97].

У перші місяці війни, аж до битви під Москвою, наступальне бойове завдання радянської стрілецької дивізії призначалося на глибину 15–20 км, що відповідало передвоєнним розрахункам, але не відповідало умовам того часу. Це пояснювалося багатьма причинами. Внаслідок великих втрат у перші місяці війни бойові можливості стрілецьких дивізій порівняно з передвоєнними різко знизилися. Загальновійськовій армії украй погано посилювали дивізії артилерією і танками. Смуга наступу дивізії також виходила із середніх норм, що визначалися передвоєнними статутами Червоної Армії, але часто вони були більшими. Зазвичай стрілецька дивізія наступала у смузі від 5 до 10 км. Така ширина в умовах незначного посилення людьми і технікою не дозволяла мати необхідну перевагу щодо противника. Тактична щільність була низькою і складала 1–1,5 стрілецького батальйону, 15–35 гармат та мінометів і 2–3 танки на 1 км фронту. Вона не забезпечувала ні придушення оборони противника, ні потужного удару під час наступу. Внаслідок цього стрілецькі дивізії часто не виконували визначені завдання. У подальшому стрілецькі дивізії, зокрема під час контрнаступу під Москвою, стали отримувати більш відповідні їх можливостям бойові завдання на глибину 3–4 км, а у період загального наступу під Москвою (січень 1942 р.) – на глибину до 8 км [17, 31].

У процесі бойових дій було також з'ясовано, що побудова бойових порядків радянських військ не відповідала

умовам ситуації. Під час прориву оборони противника, яка мала осередки опору, застосовувалося глибоке ешелонування бойових порядків від взводу до стрілецької дивізії. Артилерійська група підтримки піхоти мала один або два артилерійські дивізіони. Це призводило до того, що із 27 стрілецьких рот дивізії у першочерговому ударі брали участь лише 8-9 рот та не більше 50% піхотної зброї. Внаслідок цього першочерговий удар стрілецької дивізії був слабким. Другі ж ешелони в процесі наступу скупчувались і зазнавали невинуватих втрат від вогню артилерії та авіації противника [16, 384].

Наприкінці 1942 р. був ухвалений “Бойовий статут піхоти (БСП-42)”, який вимагав одноешелонної побудови військ і одночасного використання в бою максимуму вогневих засобів. Згідно зі статутом, бойові порядки щодо наступу від відділення до роти шикувались у ланцюг, з інтервалом між бійцями 6–8 кроків; від роти до дивізії – в один ешелон з обов’язковим виділенням невеликих резервів – приблизно 1/9 сил. Застосування нових бойових порядків істотно посилювало першочерговий удар піхоти під час атаки неглибокої оборони противника. Із 27 стрілецьких рот дивізії у першочерговому ударі брали участь 18–19 рот і майже вся піхотна зброя. Статут також скасовував розподіл бойового порядку на ударну і сковувальну групи. Він вимагав зосередження основних сил, засобів та зусиль на напрямку головного удару та атак меншими силами на допоміжному напрямку. Отже, війська, що діяли на допоміжному напрямку, також отримували наступальні завдання, але менші щодо глибини порівняно з головним напрямком [17, 33].

У другому періоді війни (листопад 1941 – грудень 1943 р.) та аж до її закінчення тактична зона оборони німецької армії будувалася наступним чином. Піхотна дивізія шестибатальйонного складу розташовувалася на оборонній смузі 12–15 км завширшки, а на особливо важливих напрямках – 4–7 км. Бойовий порядок дивізії будувався в один ешелон з виділенням дивізійного резерву силою у батальйон. Дивізія захищала головну смугу оборони (“головне поле бою”) глибиною 4–6 км, а іноді – до 8 км. Головна смуга складалася із трьох позицій. Перша позиція, обладнана двома-трьома лініями суцільних траншей,

займалася батальйонами перших ешелонів полків. На другій позиції перебували полкові резерви та вогневі позиції артилеристів, а на третій – дивізійні резерви. Друга позиція доволі часто обладнувалася траншеями, іноді – пунктами опору, третя позиція – системою пунктів опору. В обороні – як перед переднім краєм, так і в глибині – широко застосовувались інженерні загородження всіх типів. Яскраво виражена тенденція до збільшення щільності бойових порядків на першій позиції за рахунок виділення невеликих тактичних резервів пояснювалася прагненням створити перед переднім краєм рушнично-кулеметний та мінометний вогонь високої щільності. На відстані 10–15 км від переднього краю головної смуги оборони будувалася друга смуга, яка завчасно військами не займалася. Головна та друга смуги складали тактичну зону оборони [13, 97].

Отже, навесні 1943 р. характер оборони німецької армії у порівнянні з обороною, яка застосовувалася на початку війни, докорінно змінився. Перед радянськими військами постало нове завдання – завдання організації прориву глибокої позиційної оборони противника. Це вимагало подальшого удосконалення тактики наступального бою Червоної Армії.

Варто відзначити, що у другому періоді війни в Червоній Армії набагато збільшилася кількість озброєння та бойової техніки, покращилась їх якість, зменшилася ширина смуги наступу та ділянок прориву, покращилася бойова майстерність командирів. Це дозволило створювати набагато більшу щільність сил та засобів на ділянках прориву і більшу перевагу над противником, ніж у першому періоді війни. На 1 км ділянки прориву тактична щільність радянських військ вже складала у контрнаступі під Сталінградом – 2–3 стрілецьких батальйони, 40–70 гармат та мінометів, 10–12 танків, що давало можливість забезпечити подвійну і навіть потрійну перевагу над ворогом. У контрнаступі під Курськом щільність була ще більшою: 4–8 стрілецьких батальйонів, 145–200 гармат та мінометів, 16–25 танків. Перевага над противником у цей час складала в середньому в батальйонах – у 3-4 рази, в артилерії – у 5–7 разів, у танках – у 3-4 рази. Ширина смуги наступу стрілецької дивізії скоротилася приблизно

удвічі, ділянки прориву складали: для дивізії – 2–2,5 км, для корпусів – 4–6 км, а іноді й менше і часто збігалися зі смугою наступу. Відбулися зміни і у побудові бойових порядків Червоної Армії. Бойові порядки стрілецьких військ починають все більше ешелонуватись у глибину. Відповідно до завдання, місцевості, оборони противника стрілецькі корпуси, дивізії та полки будували бойовий порядок в один, два, рідше в три ешелони. Змінився статус і призначення танків та артилерії у бойових порядках з'єднань і частин. Для безпосередньої підтримки піхоти танки почали застосовувати масовано на напрямку головних ударів стрілецьких дивізій [16, 385–386].

У третьому періоді війни (січень 1944 – травень 1945 рр.) кількість засобів боротьби в Червоній Армії знову збільшилася. За рахунок цього ще більше зросла тактична щільність на 1 км прориву. Вона сягала: у піхоти – 6–8 стрілецьких батальйонів, у артилерії – 200–250 гармат і мінометів і у танках – 20–30 бронеодиниць. Це давало можливість радянським військам мати істотну перевагу над противником: у піхоті – в 5–7 разів, у артилерії – 7–9 разів, у танках – у 3–5 разів. У цей період війни отримав свій розвиток розподіл бойових завдань на найближче, подальше і завдання дня, а глибина останнього досягла 16 км та більше. Найближче завдання стрілецької дивізії полягало у знищенні противника на першій позиції та вихід у район других ешелонів полків на другій позиції оборони і завершення прориву головної смуги. Завдання дня передбачало розгром резервів противника, які надійшли, і вихід до другої смуги оборони або захоплення її. Загальна глибина завдання дня сягала 10–12 км. Крім того, якщо у першому періоді війни стрілецькі дивізії наступали в широких смугах (від 7 до 14 км), то у третьому періоді ділянка прориву мала 1,5–2 км. У цей час остаточно закріпилися глибокі бойові порядки, адже радянським військам треба було проривати ще більш глибоку та міцнішу оборону німецьких військ. У бойових порядках дивізій міцно посіли своє місце артилерійські групи ведення вогню прямою наводкою, мінометні групи, артилерійсько-протитанкові резерви та рухомі загони загородження [15, 402].

Висновки. Німецько-радянська війна 1941–1945 рр. зумовила розвиток тактики наступального та оборонного бою. Тактика розвивалася й удосконалювалась у тісному взаємозв'язку, відповідно до умов та особливостей бойової ситуації. Вона повчальна багатим досвідом підготовки і здійснення наступу й оборони частин та з'єднань. Війна збагатила і підняла на новий, більш високий рівень теорію та практику ведення бойових дій. Глибоке вивчення досвіду минулої війни розширює військовий світогляд офіцерських кадрів, допомагає у вирішенні проблем сучасного бою, слугує справі виховання та навчання особового складу Збройних Сил України.

1. *Иванов С.П.* Военное искусство / С.П. Иванов, А.И. Евсеев // Советская Военная Энциклопедия. – М., 1976. – Т. 2. – С. 211–218.
2. Военный энциклопедический словарь. – М.: Эксмо, 2007. – 1024 с.
3. Тактика // Советская Военная Энциклопедия. – М., 1979. – Т. 7. – С. 628–634.
4. *Кульков Е.Н.* Война 1941–1945: Факты и документы / Е.Н. Кульков, М.Ю. Мягков, О.А. Ржешевский. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 477 с.
5. *Мюллер-Гиллебранд Б.* Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. / Б. Мюллер-Гиллебранд. – М.: Изографус, Эксмо, 2002. – 800 с.
6. *Ковалевский Н.Ф.* Боевой состав Красной Армии и Военно-морского флота СССР на 22 июня 1941 года / Н.Ф. Ковалевский // Военно-исторический журнал. – 2009. – № 6. – С. 3–8.
7. *Типпельскирх К.* История Второй мировой войны / К. Типпельскирх; [пер. с нем. Н.А. Захарченко и Л.К. Комоловой]. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – 604 с.
8. Вторая мировая война. Итоги и уроки. – М.: Воениздат, 1985. – 447 с.
9. *Драбкин А.В.* 22 июня. Черный день календаря / А.В. Драбкин, А.В. Исаев. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 384 с.
10. *Гот Г.* Танковые операции / Под ред. М.Н. Мельникова / Г. Гот. – М.: Воениздат, 1961. – 207 с.
11. *Калистратов А.И.* Советское военное искусство во Второй мировой войне (объективные причины поражений 1941–1942 годов) / А.И. Калистратов // Военная мысль. – 2009. – № 7. – С. 51–58.

12. История Второй мировой войны 1939–1945: в 12 т. – Т. 12: Итоги и уроки Второй мировой войны. – М.: Воениздат, 1982. – 495 с.
13. Развитие тактики Советской Армии в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) / [Под общ. ред. К.С. Колганова]. – М.: Воениздат, 1958. – 416 с.
14. *Миддельдорф Э.* Русская кампания: тактика и вооружение / Э. Миддельдорф. – СПб: Полигон; М.: АСТ, 2000. – 448 с.
15. История военного искусства: Учеб. для воен. академий Советских Вооруженных Сил / [Б.В. Панов, В.Н. Киселев, И.И. Картавцев и др.] – М.: Воениздат, 1984. – 535 с.
16. История военного искусства / Под ред. П.А. Жилина. – М.: Воениздат, 1986. – 446 с.
17. *Мацуленко В.* Развитие тактики наступательного боя / В. Мацуленко // Военно-исторический журнал. – 1968. – № 2. – С. 28–46.

Надійшла до редколегії 16.03.2011 р.

Рецензент: *Д.Г. Торпчин*, кандидат історичних наук, доцент, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Пономарев И.Г.
ИСТОРИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НЕМЕЦКО-СОВЕТСКОЙ
ВОЙНЫ 1941–1945 гг. НА РОЗВИТИЕ ТАКТИКИ ОБЩЕВОЙСКО-
ВОГО БОЯ

Проведён ретроспективный анализ наступательных и оборонных боевых действий во время немецко-советской войны 1941–1945 гг., показано их влияние на развитие тактики общевойскового боя, применение военной техники и вооружения в разные периоды войны

Ключевые слова: военное искусство, война, боевые действия, боевой порядок, тактика, Вторая мировая война.

Ponomarev I.
THE HISTORICAL INFLUENCE OF THE GERMAN-SOVIET
WAR 1941–1945 ON THE DEVELOPMENT TACTICS OF BATTLE

Held a retrospective analysis of offensive and defensive combat during the German-Soviet war 1941–1945, showing their impact on the development of combined arms battle tactics, the use of military equipment and weapons in different periods of the war.

Key words: military art, war, fighting, order of battle, tactics, the second world war.